

УДК 780.614.131:7.071.1]:124.4(477)
DOI 10.32461/2226-3209.2.2025.339040

Цитування:

Степанов В. А. Поліфонічність як характерна ознака творчості українських композиторів-гітаристів. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2025. № 2. С. 417–423.

Степанов Володимир Андрійович,

кандидат педагогічних наук, доктор філософії,
докторант Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв
<https://orcid.org/0000-0002-3018-4483>
doc.vstepanov@dakkkim.edu.ua

Stepanov V. (2025). Polyphony as a Characteristic Feature of the Works of Ukrainian Composer-Guitarists. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 2, 417–423 [in Ukrainian].

ПОЛІФОНІЧНІСТЬ ЯК ХАРАКТЕРНА ОЗНАКА ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ-ГІТАРИСТІВ

Мета роботи – розкрити питання поліфонічності в обробках українських народних пісень у творчості українських композиторів-гітаристів у контексті особливостей багатоголосся українського пісенного фольклору. **Методологія роботи** включає в себе принципи систематизації та узагальнення інформації, аналітичний, музикознавчий та історичний методи, які дали змогу проаналізувати та систематизувати відомі наукові дослідження означеної проблеми, проаналізувати творчість композиторів-гітаристів щодо обробок українських народних пісень та узагальнити інформацію щодо використання поліфонії в означеному жанрі їхньої творчості. **Наукова новизна** полягає у висвітленні поліфонічності як характерної особливості творчості українських композиторів-гітаристів у жанрі обробки народної пісні у контексті специфіки, різновидів та історії розвитку українського багатоголосся. **Висновки.** Поліфонічна обробка народних пісень, яким притаманне багатоголосся, має глибоку історію в українській музичній культурі та залишається популярним жанром у творчості українських композиторів-гітаристів, що підтверджується великою кількістю творів різного рівня складності, від навчальних – для початківців, до технічно складних – концертних. Поліфонічність як характерна ознака творчості українських композиторів-гітаристів надає цим обробкам справжньої унікальності і є важливим засобом збереження та популяризації фольклорної музичної спадщини, поєднання традицій з сучасними виконавськими практиками, збагачення репертуару українських гітаристів-виконавців.

Ключові слова: фольклорна спадщина, поліфонія, багатоголосся, традиції, обробки українських народних пісень, композитори-гітаристи, творчість.

Stepanov Volodymyr, Candidate of Pedagogical Sciences, Doctor of Philosophy, Doctoral Student at the National Academy of Culture and Arts Management

Polyphony as a Characteristic Feature of the Works of Ukrainian Composer-Guitarists

The purpose of this study is to explore the issue of polyphony in arrangements of Ukrainian folk songs by Ukrainian composer-guitarists, within the context of the features of polyphonic singing traditions in Ukrainian folklore. **The research methodology** includes principles of systematisation and generalisation of information, as well as analytical, musicological, and historical methods. These approaches made it possible to analyse and systematise existing scholarly research on the subject, to examine the composers' arrangements of Ukrainian folk songs, and to summarise information regarding the use of polyphony in this genre of their work. **The scientific novelty** lies in highlighting polyphony as a characteristic feature of the creative output of Ukrainian composer-guitarists in the genre of folk song arrangement, considering the specific traits, types, and historical development of Ukrainian polyphonic traditions. **Conclusions.** Polyphonic arrangements of folk songs, which are inherently polyphonic in nature, have a deep-rooted tradition in Ukrainian musical culture and remain a popular genre in the works of Ukrainian composer-guitarists. This is evidenced by the large number of compositions of varying complexity — from educational pieces for beginners to technically challenging concert works. Polyphony, as a defining feature of the work of Ukrainian composer-guitarists, gives these arrangements their distinctive uniqueness and serves as an important means of preserving and promoting folk musical heritage, combining tradition with contemporary performance practices, and enriching the repertoire of Ukrainian guitar performers.

Keywords: folk heritage, polyphony, polyphonic singing, traditions, arrangements of Ukrainian folk songs, composer-guitarists, creative output.

Актуальність теми дослідження. Сучасна епоха характеризується плюралізмом існування різноманітних стилів, жанрів і форм мистецтва. В умовах відродження національної культури підсилюється інтерес до історії та традицій, перспектив розвитку українського мистецтва, яке «належить до унікальних за своїм значенням національних культур» (О. Рудницька). У цьому контексті звертання українських композиторів до музично-пісенного фольклору є ознакою сучасності. Українські народні пісні зі своїми характерними особливостями викладу, до яких належить багатоголосся, слугують джерелом натхнення для композиторів у різних жанрах музичного мистецтва, особливо, у створенні різноманітних обробок (інструментальних, хорових).

Аналіз досліджень і публікацій. Українська народна пісенна творчість досить широко досліджена в національному мистецтвознавстві. Притаманне їй багатоголосся висвітлювали П. Сокальський, М. Лисенко, Ф. Колесса, М. Молдавин, О. Рудницька, С. Садовенко, О. Шевчук, Л. Ященко та інші науковці, які зробили значний внесок у дослідження і класифікацію народного багатоголосся. Зважаючи на визнання поліфонії універсальним методологічним принципом, що забезпечує рівноправність співіснування різних голосів, можливість застосування «одночасного контрасту» у створенні художнього образу, особливості її застосування в хорових, оркестрових та інструментальних музичних жанрах представлені в наукових мистецтвознавчих дослідженнях (С. Мірошніченко, І. Цурканенко, І. Чижик та ін.).

Недостатньо дослідженим лишаються особливості поліфонічного викладу в обробках народних пісень для струнно-щипкових інструментів. Про поліфонічність обробок українських народних пісень для гітари у наукових працях побіжно згадують в основному лише педагоги-гітаристи, зокрема А. Бойко, зосереджуючи увагу на технічних особливостях виконання.

Отже, питання використання поліфонії в обробках народних пісень у творчості українських композиторів-гітаристів, незважаючи на розповсюдженість цього жанру, теж залишається поза увагою науковців. Хоча саме поліфонізація фактури є чи не найцікавішою і найбільш характерною особливістю традиційних обробок народних пісень у їх творчості.

Мета публікації розкрити питання поліфонічності в обробках українських народних пісень у творчості українських композиторів-гітаристів у контексті особливостей багатоголосся українського пісенного фольклору.

Виклад основного матеріалу. Однією з характерних рис творчості українських композиторів-гітаристів є звернення до фольклорних основ українського мелосу в авторських творах та обробках українських народних пісень. Обробка народних пісень для інструментального виконання є важливим та розповсюдженим напрямом музичної діяльності, що сприяє збереженню та популяризації фольклорної спадщини та вимагає глибокого розуміння як фольклорного матеріалу, так і специфіки інструменту. Цей процес поєднує традиційні мелодії з сучасними виконавськими можливостями, адаптуючи їх до специфіки, технічних та тембральних можливостей інструментів, для яких створюється обробка.

Українська музична культура багата на струнно-щипкові інструменти, серед яких особливе місце займають бандура та кобза. Обробка народних пісень для цих інструментів передбачає збереження мелодичної лінії та гармонії, водночас враховуючи технічні можливості та особливості інструментів, притаманних їм прийомів гри, таких як арпеджіо, тремоло та ін. Використання струнних щипкових інструментів є невід'ємною частиною української музичної традиції (Л. Черкаський), а обробки народних пісень для цих інструментів сприяють збереженню національної ідентичності та передачі культурних цінностей наступним поколінням.

У європейській музичній традиції струнно-щипкові інструменти, такі як гітара, лютня, мандоліна, також займають важливе місце, і обробки народних пісень для виконання на цих інструментах є значним внеском у репертуар сучасних виконавців.

Українські народні пісні відзначаються різноплановістю багатоголосних форм, які є невід'ємною частиною музичної культури України та відображають регіональні та історичні особливості музичного мислення народу. Необхідно зауважити, що народне багатоголосся науковці визначають як «тип фактурного устрою народної музики, одночасне поєднання кількох мелодичних ліній у народній гуртовій (хоровій, ансамблевій) вокальній, інструментальній та вокально-інструментальній музиці» [3]. Як

зазначає О. Рудницька, гуртовий спів був важливою та невід'ємною «складовою духовного життя українців, з якого бере свій початок самобутня багатоголосна пісенність» [4, с. 100].

С. Садовенко слушно обґрунтовує українську народну пісенну творчість як специфічну систему національного художнього світобачення, «що функціонує невід'ємно від національної ідентичності українського народу, як провідний чинник творення національної ідентичності сучасного українства та як важлива умова ефективності розкриття етнодуховного потенціалу останнього» [5, с. 143].

Досліджувати та записувати на слух народні пісні, у тому числі багатоголосні, почали у XIX сторіччі, а з появою технічних засобів для аудіозапису цей процес значно розвинувся у XX та XXI сторіччях. Згідно зі словником, багатоголосся – це «склад музики, заснований на поєднанні трьох і більше самостійних голосів (поліфонія) або мелодії з акомпанементом чи акордовим супроводом (гомофонія)» [8, с. 19].

Українська музична енциклопедія подає визначення поліфонії як виду багатоголосся, що засноване на одночасному звучанні двох або більше мелодичних ліній [7, с. 305]. Науковці виділяють три основні різновиди поліфонії – підголоскова, імітаційна та контрастна, причому імітаційна та контрастна склалися в академічній музиці, а підголоскова поширена у народній музиці деяких культур, зокрема українській. Проте, існують твори, в яких важко виділити якийсь один вид поліфонії в межах одного твору.

Підголосковий виклад, який притаманний українським народним пісням та їх обробкам, передбачає наявність основного наспіву, від якого відгалужуються підголоски, роль яких полягає в доповненні головного голосу, інколи зливаючись з ним, зокрема у кадансах [7, с. 306]. Дослідники виділяють наступні типи українського багатоголосся – гетерофонію, бурдонну діафонію, монофонію, кантове триголосся та «підголосково-поліфонічне функціональне дво- та триголосся» [3]. Імітаційна ж поліфонія, у народній пісенній творчості застосовується рідко, хоча у творчості М. Леонтовича представлена яскраво.

Становлення українського багатоголосся припадає на XVII – XIX сторіччя, та збігається з часом становлення народної протяжної пісні. Виникнення багатоголосся обумовлено «розвитком свідомості, мови, мислення та

пов'язане з багатоплановістю сприйняття людини, вже в ранньому багатоголоссі присутні вертикаль та горизонталь» [6, с. 75].

Різні регіони України мають свої специфічні традиції багатоголосного співу, що зумовлені як історичними, так і культурними чинниками, включаючи впливи сусідніх народів та локальні музичні традиції. Так, гетерофонія притаманна півночі центрального Полісся, бурдонна діафонія поширена на лівобережжі, центральному та східному Поліссі та в Карпатах, монофонія є характерною для Буковини та Закарпаття, кантове триголосся на Полтавщині та Слобожанщині. Підголосково-поліфонічне двоголосся сформувалося у XIX – початку XX століття, на відміну від гетерофонії, підголосковий склад вважається поліфонією. Двоголосся розповсюджене по всій території України, найбільше на Лівобережжі, Східному Поділлі, Наддніпрянщині. Триголосся є найпізнішою (XX сторіччя) та найбагатшою формою українського багатоголосного співу, що поширене на Лівобережжі.

Пісні поліфонічного підголоскового складу, в яких при збереженні виразності всіх голосів, один є головним, а інші – його варіантами або різновидами, допоміжними мелодичними лініями, являються найбільш поширеним типом в українському багатоголосному фольклорі. Відносно вільний рух голосів у поліфонічних піснях (кожен – зі своєю мелодичною функцією), в результаті якого утворюється гармонія, є однією з найхарактерніших національних особливостей українського багатоголосся. Цим пояснюється нестабільність кількості голосів у піснях, наявність паралельних квінт, октав, тризвуків, унісонів у викладі [6].

В українському народному багатоголоссі присутні не лише різновиди підголоскової поліфонії, таких як гетерофонія чи бурдон, але й певні форми імітаційної та контрастної поліфонії. Найпоширенішими в українських народних піснях формами поліфонії є варіантно-підголоскова та кантова фактури, що також розповсюджені в традиції церковного співу. Перші поліфонічні зразки на етнічних територіях України датуються XIII сторіччям [7].

У XIX–XX сторіччях поліфонічний склад мислення в Україні яскраво проявився у жанрі обробки народної пісні. На початку становлення цього жанру відбувалося інтенсивне переосмислення першоджерела (зокрема у професійній сольній пісні із супроводом, пізніше – у романсі). Подальшому

розвитку жанру властиве прагнення до усвідомлення фольклорної основи та до відтворення його справжнього звучання в академічній музиці (обробки М. Лисенка, М. Леонтовича, О. Кошиця, М. Вериківського). У XX сторіччі жанр обробки продовжує розвиватись у творчості Б. Лятошинського, Л. Ревуцького, Є. Станковича та інших композиторів, які застосовували індивідуалізований творчий підхід до народнопісенних джерел.

Найпоширеніші поліфонічні форми – варіантна підголосковість та гетерофонія, що відповідають основним принципам народного багатоголосся. Часто застосовується техніка вертикально-рухомих перестановок голосів, можливе включення у фактуру обробки «авторських тем», як контрапункту до фольклорної теми першоджерела (що характерно для обробок М. Леонтовича, М. Вериківського, Л. Ревуцького).

Поліфонічна будова українського фольклору в цілому та народних пісень зокрема, відображена в обробках народних пісень та авторських творах, заснованих на фольклорній основі, зокрема для гітари та бандури. Бандура має широкі можливості для виконання поліфонічних творів завдяки своїй будові, оскільки має 10-14 басових струн та до 50 приструнків. На сьогодні репертуар бандуристів містить як перекладення класичних поліфонічних творів (наприклад, Й.-С. Баха) так і авторські, більш сучасні поліфонічні твори, наприклад М. Дремлюги, Л. Коломійця та ін.

Поліфонія як принцип обробок народних пісень для бандури соло використовувалася по-різному: як повністю поліфонічний виклад (наприклад, українська народна пісня «Ой на горі та жінці жнуть» в обробці М. Лобка), так і як акордовий супровід з багатоголосним викладом мелодії (наприклад, українська народна пісня «Чорнії брови» в обробці М. Ключника та багато інших). Навіть коли бандура використовується як супроводжуючий інструмент, фактура супроводу часто також є поліфонічною, а не суто акордовою, (наприклад українська народна пісня «Взяв би я бандуру» в обробці М. Михайлова та інші).

Як зазначає І Дружба, «кобзарство і бандурництво як мистецькі явища демонструють сьогодні чітку жанрову диференціацію на два самостійні і самодостатні напрями. З одного боку – це кобзарство, на яке покладено місію збереження традиційного репертуару й акомпануючої функції інструмента,

відродження автентики як самого інструментарію, так і виконавських прийомів. З іншого боку – це академічне бандурництво, що передбачає сольо-інструментальне, вокально-інструментальне та ансамблеве виконавство» [2, с. 48-49]. Проте, музичною основою репертуару для бандури часто виступає народний пісенний матеріал зі збереженням фольклорної традиції, якому притаманна поліфонічність. Велика кількість сучасних авторських творів для бандури мають за основу мелодії українських народних пісень або є варіаціями на тему народних пісень. Традиційний репертуар бандуристів, що значною мірою складався з народних пісень, з часом перейшов до гітарної музичної літератури, ставши доброю традицією української гітарної школи.

Для українських композиторів-гітаристів характерним є звернення до народних пісень у формі обробок та варіацій, які й по сьогоднішній день залишаються улюбленим жанром і з успіхом виконуються сучасними гітаристами. Гітара є інструментом, на якому можливе виконання поліфонічної музики. Поліфонічні твори, написані свого часу для лютні, та навіть перекладення органної та фортепіанної поліфонічної музики (наприклад перекладенні для гітари А. Сеговії та ін.) є значною частиною сучасного репертуару гітаристів. Відтак, коли йдеться про перекладення українських багатоголосних пісень, композитори використовують ці можливості інструменту і створюють яскраві поліфонічні обробки для гітари.

Найчастіше використовується підголоскова поліфонія як вид «поліфонічного багатоголосся (хорового, ансамблевого, вокально-інструментального)», що притаманний «... українській народній музиці, а також творчості зорієнтованих на фольклор професійних музикантів» [8, с. 197] і є характерним для жанру обробок народних пісень для гітари.

Викладачі гітари, зі свого боку, у методичних розробках та рекомендаціях також вказують на необхідність окремого підходу, у тому числі технічного, до кожного виду поліфонії, представленого у творах для гітари (підголоскова, контрастна, імітаційна) (А. Бойко, В. Гоменюк). Такі твори пишуться навіть як навчальні для учнів перших класів музичних шкіл, тобто сприймаються як звичайна та обов'язкова складова музичного репертуару гітариста в Україні. Наприклад, обробка української народної пісні «Повій, вітре, на Вкраїну» в обробці М. Михайленка:

Рис. 1. М. Михайленко, обробка української народної пісні «Повій, вітре, на Вкраїну»

Твір рекомендований для вивчення на початковому етапі навчання, так як і наступний канон на тему української народної

пісні «Рече та стогне Дніпр широкий» С. Шевченка:

Рис. 2. С. Шевченко, канон на тему української народної пісні «Рече та стогне Дніпр широкий»

Окремо слід виділити характерний для гітари своєрідний триголосний виклад музичного матеріалу, в якому присутні окремі складові: мелодія, бас та гармонія. Тут варто зазначити, що у такому викладі може бути записаний як гомофонно-гармонічний твір, так і поліфонічний, або композиція з елементами поліфонії (наприклад, з розвинутою басовою лінією або підголосками). На це вказує Ф. Бернат, аналізуючи композиційні особливості «Карпатської рапсодії» А. Шевченка, де, окрім характерних для творів українських композиторів-гітаристів, яскраво вираженої національної стилістики та гармонії (гуцульський мінорний лад), тембрової імітації народних інструментів (наприклад, цимбал),

елементів підголоскової поліфонії, присутня специфічна гітарна триголосна фактура: «тремолування (верхній голос) складає підголосок, основну мелодію викладено в середньому голосі, окремі звуки якої також тремолуються, нижній голос – типовий бас, що тягнеться. Так проявляється властива багатьом творам Шевченка поліфонічність» [1, с. 150].

Далі Ф. Бернат зазначає, що використання гітарної фактури А. Шевченком дозволяє композитору «темброво збагатити гітару – ми, начебто, чуємо не один інструмент, а цілий ансамбль. Гітара імітує звучання «троїстих музик» і з використанням типових для них прийомів (тремоло, «гудіння» басу)» [1, с. 153]. Приклад подано на рисунку 3.

Рис. 3. А. Шевченко «Карпатська рапсодія»

Нижче наводимо приклади поліфонічних обробок народних пісень для гітари. Обробка

української народної пісні «Рече та стогне Дніпр широкий» А. Бойко:

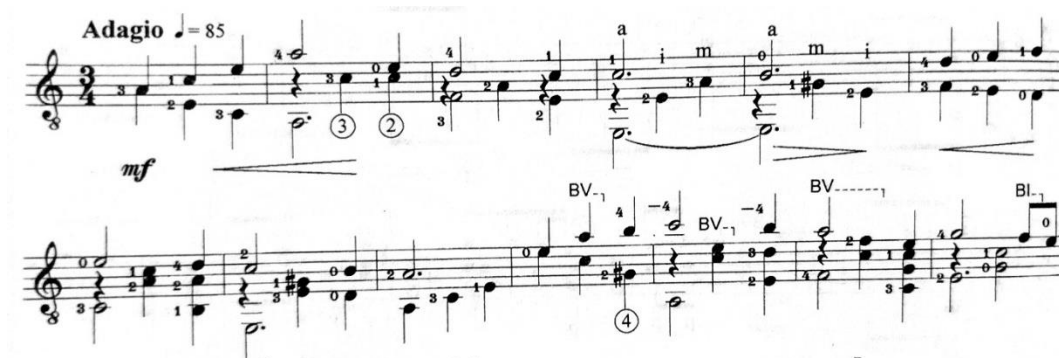

Рис. 4. А. Бойко, обробка української народної пісні «Рече та стогне Дніпр широкий»

Обробка народної пісні «Щедрик»
В. Карлаша (імітаційна поліфонія), що більше

схожа на перекладення хорової партитури для гітари:

Рис. 5. В. Карлаш, обробка народної пісні «Щедрик»

Обробка народної пісні «Місяць на небі»
Ю. Шинкаренка з бурдонним двоголоссям

Рис. 6. Ю. Шинкаренко, обробка народної пісні «Місяць на небі»

Якщо ж говорити про використання поліфонічних елементів або фрагментів (наприклад, одна з варіацій написана у поліфонічному стилі, або поліфонічний виклад теми) у обробках народних пісень українськими композиторами-гітаристами, то тут знаходимо ще більшу кількість прикладів. Серед них: варіації на тему української народної пісні «Ой, при лужку, при лужку» А. Бойко, «В Ладижині вітер віє» Б. Чепелюк, «Ой ходить сон коло вікон» І. Марченко, обробки народних пісень, таких як «Їхав козак на війноньку» М. Флейтмана, «Ой у лузі червона калина» С. Чарнецького, «В кінці

греблі шумлять верби» А. Бойко, «Бандурист» В. Бобрі та великій кількості інших творів.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що поліфонічна обробка народних пісень, яким притаманне багатоголосся, має глибоку історію в українській музичній культурі та залишається популярним жанром у творчості українських композиторів-гітаристів, що підтверджується великою кількістю творів різного рівня складності, від навчальних – для початківців, до технічно складних – концертних.

Поліфонічність як характерна ознака творчості українських композиторів-гітаристів

надає їх обробкам справжньої унікальності і є важливим засобом збереження та популяризації фольклорної музичної спадщини, поєднання традицій з сучасними виконавськими практиками, збагачення репертуару українських гітаристів-виконавців.

Література

1. Бернат Ф. Ф. Загальноєвропейський еталон гітарного виконавства та специфіка його національних втілень. дис. канд. мистецтвознавства 17.00.03 – Музичне мистецтво. Харків 2019. 205 с.
2. Дружга І. С. Сучасна бандуристика: композиторські пошуки та виконавські перспективи. ... дис. канд. Мистецтвознавства : спец. 17.00.03 «Музичне мистецтво». Харків, 2021. 215 с. С. 48-49.
3. Пеліна Г. О., Шевчук О. Ю. Багатоголосся народне. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Багатоголосся_народне (дата звернення: 01.02.2025).
4. Рудницька О.П. Українське мистецтво у полікультурному просторі: навч. посіб. Київ : ЕксОб, 2000. 208 с.
5. Садовенко С. Народна пісенна творчість як чинник самоідентифікації українства. *Культурологічна думка*. 2010. № 2. С. 142–148.
6. Степанова Л. П. Методика розвитку поліфонічного слуху молодших школярів на уроках музики: дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 – теорія та методика музичного навчання. Київ, 2011. 256 с.
7. Українська музична енциклопедія. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та

етнології імені М. Т. Рильського НАН України. Том 5: ПАВАНА – «ПОЛІКАРП». Київ, 2018.

8. Юцевич Ю. Музика : словник-довідник. Тернопіль, 2003. 404 с.

References

1. Bernat, F. F. (2019). The Pan-European Standard of Guitar Performance and the Specifics of Its National Manifestations. PhD thesis in Art Studies. Kharkiv [in Ukrainian].
2. Druzhha, I. S. (2021). Contemporary Bandura Art: Compositional Explorations and Performance Prospects. PhD thesis in Art Studies. Kharkiv [in Ukrainian].
3. Pelina, H. O., & Shevchuk, O. Yu. (n.d.). Folk Polyphony. The Great Ukrainian Encyclopaedia. Retrieved from https://vue.gov.ua/Багатоголосся_народне [in Ukrainian].
4. Rudnytska, O. P. (2000). Ukrainian Art in a Multicultural Space: Textbook. Kyiv [in Ukrainian].
5. Sadovenko, S. (2010). Folk Song Creativity as a Factor of Ukrainian Self-Identification. *Kulturolohična Dumka*, 2, 142–148 [in Ukrainian].
6. Stepanova, L. P. (2011). Methods of Developing the Polyphonic Ear of the Elementary School Pupils on Music Lessons. PhD thesis in Pedagogical Sciences. Kyiv [in Ukrainian].
7. Ukrainian Music Encyclopaedia. (2018). Vol. 5: Pavana – 'Polikarp'. Kyiv [in Ukrainian].
8. Yutsevych, Yu. (2003). Music: A Reference Dictionary. Ternopil [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.05.2025
Отримано після доопрацювання 13.06.2025
Прийнято до друку 23.06.2025